Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences. Vol. 2 (100)

Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. Вип. 2 (100)

ISSN: 2663-7650

УДК 111.1: 141.2
DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.2(100).2026.169-182

ПРИНЦИПИ ВНУТРІШНЬОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗБУДОВИ ДВОХ ІЄРАРХІЙ В АКСІОНОМІЇ

А. І. Попаденко*

У статті обґрунтовано принципи внутрішнього функціонування та розбудови двох взаємопов'язаних ієрархій аксіономії – онтологічної та аксіоматичної. Мета дослідження полягає у визначенні логіки організації рівнів матерії, екзистенції, духу і Бога та відповідних прагматичного, екзистенційного, духовного й божественного аксіопросторів, а також у поясненні механізмів динаміки особистості між ними. Методологічну основу становлять метафізичний, порівняльний, герменевтичний і структурно-функціональний аналіз класичних та сучасних концепцій ієрархії, цінності, актуальності й потенційності. Виокремлено три принципи: іманентності–трансцендентності, надлишковості, потенційності–актуальності та досконалості форм. Аргументовано, що вони одночасно описують сутнісний, діяльнісний і телеологічний виміри обох ієрархій, забезпечуючи їхню кореляцію без редукції рівнів один до одного. Встановлено, що онтологічні рівні є категоріально незвідними, проте структурно залежними, тоді як особистість здатна змінювати аксіоматичну позицію зі збереженням самості. Послідовність переходів представлено через граничну ситуацію, прозріння як інсайт і стрибок віри "силою абсурду". Наукова новизна полягає в концептуалізації цих принципів як єдиного механізму, що пов'язує онтологічну будову Буття з ціннісним саморозгортанням Я. Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості застосування системи трьох принципів для інтерпретації культурних, світоглядних і релігійних процесів та опису динаміки особистісного самоздійснення. Зроблено висновок, що запропонована модель може бути використана для подальшого аналізу особистісного становлення, культури, релігійного досвіду та метафізичних засад цінності.

***Ключові слова**: аксіономія, онтологічна ієрархія, аксіоматична ієрархія, цінність, потенційність, актуальність, трансцендентність, особистість.*

PRINCIPLES OF INTERNAL FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF THE TWO HIERARCHIES IN AXIONOMY

A. I. Popadenko

The article substantiates the principles governing the internal functioning and development of two interrelated hierarchies of axionomy: ontological and axiomatic. Its aim is to define the logic of the

* Попаденко Антон / Popadenko Anton, аспірант кафедри філософії та культурології (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна)
popadenko.anton@chnu.edu.ua
ORCID: 0009-0000-4963-2576

levels of matter, existence, spirit, and God and the corresponding pragmatic, existential, spiritual, and divine axiomatic spaces, and to explain personal transitions between them. The methodology combines metaphysical, comparative, hermeneutic, and structural-functional analyses of classical and contemporary concepts of hierarchy, value, actuality, and potentiality. Three principles are distinguished: immanence–transcendence, excess, and potentiality–actuality together with the perfection of forms. They describe the essential, functional, and teleological dimensions of both hierarchies, correlating them without reducing one level to another. Ontological levels are categorically irreducible yet structurally dependent, whereas the person can change an axiomatic position while preserving selfhood. The transition sequence is represented by the boundary situation, insight as intellectual illumination, and the leap of faith "by virtue of the absurd." The novelty lies in treating these principles as a unified mechanism connecting the ontological structure of Being with the value-oriented self-development of the self. The practical significance of the results lies in the possibility of applying the system of three principles to interpret cultural, worldview, and religious processes and to describe the dynamics of personal self-realization. The proposed model may support further analysis of personal development, culture, religious experience, and the metaphysical foundations of value.

Keywords: *axionomy, ontological hierarchy, axiomatic hierarchy, value, potentiality, actuality, transcendence, person.*

Постановка наукової проблеми. Ця стаття є третьою та завершальною частиною роботи з обґрунтування методологічного корпусу аксіономії як оригінального підходу в сучасній філософії. Нагадаємо, що перша частина була присвячена самому терміну "аксіономія", його етимологічному, логічному та смисловому роз'ясненню. Висновком тієї праці стало визначення аксіономії: "Аксіономія – це поняття, що позначає парадигмальний погляд на суще у всіх його вимірах (людина, світ, дух, Бог) як на внутрішньо ціннісно зумовлений феномен. Більше того, воно вказує на нерозривний зв'язок світу, людини та Творця, мирського, духовного і божественного саме через цінність як фундаментальну ідейну першооснову всього сущого, констатує цінність як його керівний принцип та законодавчий механізм" [1: 67].

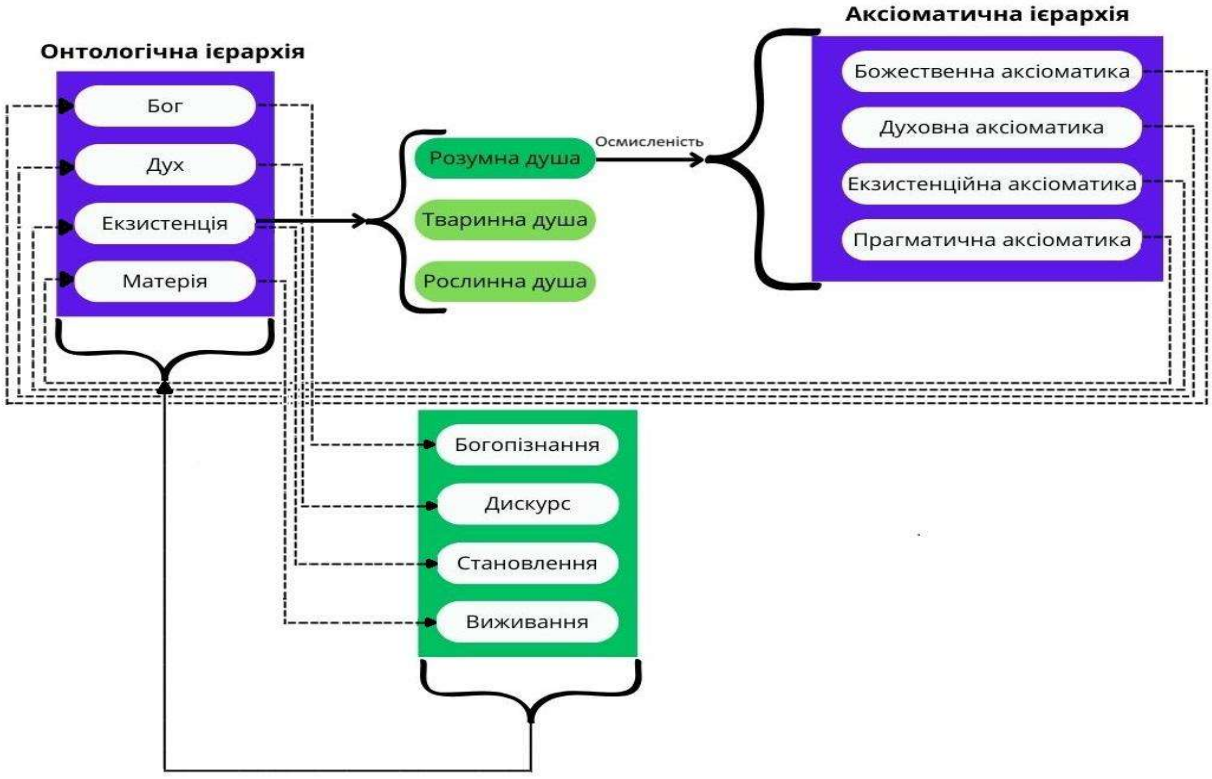

Рисунок 1. Дві ієрархії.

У другій частині була описана та витлумачена ідея двох ієрархій (рис. 1), де основним питанням поставала її сутність та місце у загальній аксіономічній картині. Констатовано, що ця ідея є центральним методологічним осередком аксіономічного погляду на світ та тією призмою, крізь яку відбувається впорядкування дійсності у єдиний метафізичний проєкт. Кожен з ієрархічних рівнів має свою нередуковану природу та відіграє унікальну роль у функціонуванні Буття, вхоплюючи його багатоманітність і універсальність [2: 70–77].

Наукова проблема полягає у відсутності цілісного пояснення того, за якими принципами співвідносяться онтологічна й аксіоматична ієрархії аксіономії та як у їхніх межах відбувається рух Буття й особистості. Без прояснення цих принципів модель двох ієрархій залишається переважно описовою і не демонструє внутрішньої необхідності власної будови, функціональної взаємодії рівнів та механізмів переходу між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику потенційності, актуальності й досконалості форм розроблено в Арістотеля, Томи Аквінського та Шарлотти Вітт [4; 5; 20; 21]. Механізми екзистенційного переходу, інсайту й віри осмислено у Карла Ясперса, Серена К'єркегора та Бернарда Лонергана [10; 12; 14], а досвід священного і богопізнання – у Жана Данієлю та Рудольфа Отто [7; 16]. Найближчим аксіологічним аналогом запропонованої моделі є ієрархія модальностей цінностей Макса Шелера [19], а онтологічним контекстом – теорія рівнів реальності у викладі Міхаеля Кляйнеберга та Роберто Полі [13; 17]. Водночас названі концепції розглядають відповідні проблеми окремо й не поєднують їх у модель взаємодії двох ієрархій, що визначає дослідницьке поле цієї статті.

Метою статті є дослідження принципів, які визначають рух Буття та особистості в межах структур двох ієрархій (а також утверджують їхню невипадковість) та опис внутрішньої логіки їх розбудови, прояснення фундаментальних особливостей переходу від одного рівня до іншого як в буттєвому, так і в діяльному плані.

Логіку викладу можна узагальнити в наступних пунктах:

1) загальний опис *принципів* руху Буття та особистості в межах структур двох ієрархій, особливості їх розуміння та інтерпретації;

2) безпосереднє та наочне застосування *принципів* до кожного з рівнів двох ієрархій;

3) прояснення перехідних ланок між рівнями ієрархій та відмінностей механізму просування в межах кожної з них.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи особливості руху Буття та особистості, можна виділити три основні його принципи: 1) принцип іманентності – трансцендентності; 2) надлишковості; 3) потенційності – актуальності та досконалості форм. Ключовою особливістю їхнього розуміння є те, що вони виступають об'єднавчим механізмом в тілі двох ієрархій, тобто діють одночасно і в аксіоматичному, особистісному просторі, і в онтологічному, тобто у решті Буття. Також важливою рисою є те, що зазначені принципи висвітлюють як кількісну, так і якісну відмінність між рівнями ієрархій і, незважаючи на очевидну взаємну залежність цих пластів, варто все ж звернути увагу на їхню унікальність та нередукованість один до одного.

В історії аксіології найближчим структурним аналогом запропонованої аксіоматичної ієрархії є ієрархія модальностей цінностей Макса Шелера: "Модальність життєвих цінностей вища за приємне; духовних – за життєві; святого – за духовні" [19: 110]. Це зіставлення не означає тотожності моделей: прагматичний рівень лише частково корелює з цінностями приємного й корисного, а специфіка аксіономії полягає у співвіднесенні ціннісної ієрархії з онтологічною та в описі переходів між її рівнями.

Порівняльним контекстом для онтологічної ієрархії слугує теорія рівнів реальності Н. Гартмана. Роберто Полі узагальнює її так: "Гартман пропонує чотири рівні: фізичний, органічний, психічний і духовний" [17: 264]. У запропонованій тут моделі матеріальний та екзистенційний рівні частково відповідають фізичному й органічному, духовний поєднує ознаки психічного та духовного, тоді як божественний рівень не має прямого аналога в концепції Гартмана.

Принцип іманентності – трансцендентності в межах онтологічної ієрархії визначає її наповнення через міру іманентності/трансцендентності кожного її рівня щодо видимого, чуттєвого буття. Кількісним аспектом різниці між рівнями є те, наскільки сприймане піддається схопленню через безпосереднє чуттєве споглядання, яке є для Я першим за часом (не за сутністю). В момент, коли з'являється опосередкованість (тобто коли відбувається перехід від одиничного об'єкта чи феномену до закономірності або ідеї), вирізняється якісний аспект, що відрізняє рівні.

У своїй паралельній, аксіоматичній, іпостасі цей принцип діє схожим чином, проте точкою відліку є не субсистентна матеріальна частина буття, а базовий рівень людської особистості: "…Вона вміщує найбільш базові та зрозумілі потреби та цілі. Подібно до матеріального плану Буття, тут вся призма сприйняття особистості є обмеженою та детермінованою найбільш примітивними запитами: збереження життя та примноження матеріального комфорту" [2: 75].

Принцип надлишковості доповнює попередній принцип та логічно продовжує його. Попередній принцип акцентувався на сутнісному, ессенціальному визначенні рівнів, їхньому внутрішньому наповненні та образі існування. Тут же увага зосереджена на функціональному, екзистенціальному вимірі.

Для онтологічної ієрархії це проявляється у мірі залежності від матеріальної детермінованості різних рівнів. Надлишковість ж, у цьому випадку, є тим, що для мінімального, найбільш простого та базового функціонування видається не обов'язковим, таким, що потребує більше зусиль та ресурсів для підтримки своєї життєдіяльності, аніж це необхідно у згаданих умовах.

В аксіоматичній ієрархії принцип відштовхується від мінімуму прагматичного аксіоматичного рівня, який за своєю функціональністю є метафізичною аналогією матеріального онтологічного рівня. У своєму базовому прояві діяльність людської особистості зводиться до забезпечення життєдіяльності та найпримітивніших потреб, як ми вже зазначали у попередній статті [2: 75].

Принцип потенційності-актуальності та досконалості форм завершує наш тріумвірат та акцентується на телеології світу та особистості, на русі Буття від потенціального ніщо до повної актуальності, до свого фіналу, до максимальної досконалості та вищого смислу.

У томістському формулюванні, що розвиває Арістотелеву концепцію акту й потенції, "щось називається досконалим настільки, наскільки воно є актуальним" [20: ST I, q. 4, a. 1, resp.].

Розглядати цю телеологію необхідно у двох вимірах:

1) Індивідуальна ентелехіальність розкриває прагнення кожного елементу Буття до свого максимуму, закладеному Творцем у своє Творіння.

2) Світова ентелехіальність відображає загальне прагнення сущого, що рухається до фіналу великого Задуму загальними зусиллями кожної індивідуальної сутності.

В онтологічній ієрархії цей принцип втілюється, з одного боку, у мірі актуалізованості кожного з елементів сущого відносно свого власного потенційного максимуму, а з другого – у мірі віддаленості кожного з цих елементів від абсолютної Божественної досконалості.

Варто зазначити, що Божественна досконалість принципово не доступна

для сприйняття як щось конкретне та вичерпно осяжне, проте Бог промовляє до людини та світу у вигляді Одкровення – як зафіксованого у Святому Письмі, так і "природного", де тварна реальність постає свідченням Божественного промислу. Теологічна та філософська традиція виокремлює такі аспекти Божественної досконалості: простоту, вічність, незмінність, всемогутність, знання, благість, любов, справедливість і милосердя [20: ST I, qq. 3–26]. У "Сповіді" Августин називає Бога "найвищим, найкращим, наймогутнішим… найпотаємнішим і найприсутнішим" [6: I.4.4].

У випадку з аксіоматичною ієрархією, йдеться про особистісне поле вдосконалення. Міра людської досконалості визначається набагато складніше, аніж у випадку з онтологічним відповідником хоча б тому, що він сам перебуває у певній залежності: "…сфера духу в повній мірі набуває свого статусу лише тоді, коли Буття вперше осмислює себе через посередництво людського Я…" [2: 74]. Ба більше, складність полягає ще й у тому, що людська особистість (на вищому рівні аксіоматичної ієрархії – божественному) є арбітром, котрий, подібно до Адама, визначає вищезгаданий ступінь віддаленості елементів онтологічної ієрархії від Абсолюту.

Таким чином те, що в онтологічній ієрархії розділяється на індивідуальну (досконаліть власне кожного окремого елемента) та світову (досконаліть як близькість до Бога) ентелехіальність, у просторі аксіоматичного об'єднується в одне, адже провідну роль тут відіграє винятково особистий досвід окремого індивіда.

Виникає логічне запитання: якщо для онтологічного відбувається розділення на окреме та загальне, то чому ми не можемо за аналогією здійснити такий поділ в аксіоматичному – наприклад, на людину і суспільство або особистість та спільноту? У С. К'єркегора рух віри пов'язаний із позицією одиничного перед Абсолютом, яка не зводиться до загального [12: 55–56]. У межах пропонованої моделі це дає підставу стверджувати, що під час переходу до божественного аксіопростору особистість не розчиняється в колективній тотальності, а залишається наодинці з Богом: "Бо, нібито немудре Боже – мудріше від людської мудрости, і немічне Боже міцніше від людської сили" [3: 1 Кор. 1:25].

Узагальнюючи обмірковане додаймо, що кожен з принципів відповідає за певний аспект порядку Буття: сутнісний, діяльний та цільовий.

Тепер перейдемо від загального опису принципів до їхньої безпосередньої реалізації у межах ієрархій. Розпочнемо із ***онтологічної ієрархії***.

Принцип іманентності-трансцендентності у вимірі матеріального рівня розкривається як абсолютна іманентність, адже матеріальний рівень слугує точкою відліку для сутнісного визначення ієрархії, будучи його найпростішим та найпершим, "атомарним" елементом.

Матерія сутнісно є основою видимого буття, вона виступає у двоякій ролі: (1) матеріалу, з якого складається кожен елемент видимої, чуттєвої частини сущого (природа матеріалу може бути найрізноманітнішою, навіть якщо розглядати об'єкт як хвилю, або енергію); (2) функціональної детермінанти, тобто того, що визначає діяльний потенціал матеріального об'єкту (для прикладу наявність крил в деяких птахів дозволяє їм літати, або ж певна будова організму істоти дозволяє їй споживати м'ясо, тощо).

Попри те, що матеріальний рівень забезпечує умови для існування та діяльності різних об'єктів і суб'єктів, сама можливість певної дії ще не гарантує її здійснення. Цільова причина не зводиться до матерії: у природних істотах вона реалізується через внутрішню форму й природу речі [5: Physics II.8: 199a8–32]. Першоматерія у класичному аристотелізмі постає граничним принципом пасивної потенційності, тоді як конкретна матеріальна річ уже поєднує матерію й актуалізовану форму [5: Metaphysics Θ.6: 1048a25–b6; 21]. Коли ж діяльність реалізується певним чином, це

відбувається відповідно до формальної та цільової визначеності конкретного сущого.

Окрім цього, матеріальна сторона сущого виявляє залежність функції від міри та впорядкованості складників: як надлишок, так і недостатність окремих компонентів можуть порушувати діяльність цілого. Наприклад, злоякісний процес пов'язаний з надлишком клітин, а також комплексним порушенням регуляції їхньої проліферації, загибелі та взаємодії з тканинним середовищем [8]. Гемофілія А і В, своєю чергою, зумовлена дефіцитом або функціональною недостатністю факторів згортання VIII і IX відповідно [15].

Екзистенція трансцендує чисто матеріальну необхідність та долає зазначену вище економність. Вона також перетинає межу видимого буття, адже створює в своїх надрах нові та непередбачувані форми та види. Тут ми вперше можемо спостерігати простір не просто умов та пасивної потенції, а бурхливого та різноманітного життя. Саме цей рівень зумовлює природне розмаїття та втілює його у буттєвому континуумі. Це життєва субстанційність, у межах якої народжується душа як певна одухотвореність природного індивідуума. Філософсько-біологічне осмислення висхідної складності живого й розширення простору свободи пропонує Ганс Йонас [11].

За Арістотелем, душевні здатності вибудовуються як живильна, чуттєва та мисленнєва, причому вищі форми життя охоплюють функції нижчих [4: II.2–3: 413a20–414b19]. Його базове визначення звучить так: "Душа є першою актуальністю природного органічного тіла, що потенційно має життя" [4: II.1: 412b5–6]. Тут уперше з'являється людина як центральний актор буття, потенційно здатний до осмисленого існування, проте в межах онтологічної ієрархії вона поки що залишається частиною загального космічного порядку.

Самий екзистенційний рівень не має в собі джерела впорядкованості, тому його творчий потенціал є хаотичним та безцільним. Саме його включеність у загал ієрархії надає цьому процесу смислу та конструктивності.

Дух – рівень онтологічної ієрархії, що репрезентує порядок та невипадковість сущого. Він трансцендує вже екзистенційний рівень та є повністю нематеріальним за своєю структурою. Тут необхідність та смисл втілюються як керівні принципи буття, в тому числі задають конструктивність екзистенційній випадковості та хаотичності. Він є повністю несприйманим для будь-чого нерозумного, тобто лише розумна душа має доступ до сфери Духу та здатна розкривати його глибини.

На цьому рівні схований весь відрефлексований досвід світу про себе, а також Універсалії – ідеї, закладені Богом під час творіння, в числі яких і ті, що ми звемо законами природи. Підкреслимо, те, що вміщує Дух є не лише надбанням, створеним в культурному середовищі (про це далі), а й апріорними універсальними ідеями, котрі людський розум здатний відкрити та зрозуміти, але які існують поза ним та без обов'язкової його участі.

Культура (тобто все те, що Гегель описав як три стадії Духу – суб'єктивний, об'єктивний та абсолютний) є об'єктивацією духу у світі та свідчить про його дійсність подібно до того, як певний витвір мистецтва може свідчити про попередній замисел художника, що його створив [9: §§ 385, 553–577]. Хоча дух і не обмежується культурою, проте є її "патроном", без якого її неможливо було б уявити.

Бог – абсолютна трансценденція. Він не є частиною світу: "Бог є творцем світу, а також першим та повністю незалежним буттям, через яке все інше є" [2: 74–75]. Його дія та замисел не можуть бути вичерпно осягнуті, проте засвідчують себе через Дух, Одкровення і тварний світ. Концептуалізуючи зазначене у форматі нумінозного, Рудольф Отто зауважує: "Хоч воно вислизає від понятєвого розуміння, воно мусить бути якось дане нам; інакше про нього нічого не можна сказати" [16: 2].

Принцип надлишковості в межах **матеріального** рівня виявляє себе через абсолютний мінімум, адже, як випливає з попереднього, сутнісного розгляду, надлишковість (або недостатність) в матерії неприпустима та несе загрозу як для функціонування матеріальних індивідів, так і для їхнього існування в цілому.

Екзистенція долає це обмеження, оскільки її функціонування залежить від набагато більшої (в кількісному та якісному сенсі) кількості факторів, які для суто матеріального рівня є надлишковими та навіть небезпечними.

Матерія є пасивною потенцією, яка завжди мусить реалізуватись в одиничному індивіді (як прояв одиничності) певним конкретним чином, інакше існування індивіда опиниться під загрозою. Екзистенція ж містить в собі розмаїття життєвих форм, яке не обов'язково відноситься до певного конкретного виду, а, скоріше, є набором потенційних різновидів елементів того чи іншого виду, з яких може утворитись або вже існуючий, або новий, якого ніколи до цього не було. Звісно, як зазначалось вище, екзистенція не може порушити логіки Замислу (тобто Божественної надрозумної "логіки" творення всесвіту) та законів природи, проте вона завжди прагне до максимального збагачення світу усім можливим розмаїттям.

Отже екзистенція завжди утримує в потенції багато різних *сутнісних* елементів суб'єкту виникнення (що неможливо для матеріального плану), який в подальшому буде здійснений як конкретний та однозначний індивід.

Дух є надлишковим внаслідок своєї ідеальної природи. Він містить в собі порядок, який є надлишковим відносно екзистенції та тотальність, надлишкову для матерії.

На відміну від двох рівнів, згаданих раніше, дух є життям вищого порядку, адже в його межах уможливлюється та відбувається взаємодія вічного та часового, реалізується інтеракція між абсолютними законами буття та створеними вже в межах культурної діяльності ідеями, а також між світом природи та Замислом, який впорядковує його за посередництва Універсалій.

Окрім цього Дух не обмежений нічим окрім власної внутрішньої логіки, чим й встановлюється порядок реальності. Коли матерія розглядає індивіда як певну конкретність, а екзистенція – як набір реалізованих потенційних сутнісних елементів, то точка зору духа – абсолютна універсальність, де кожен індивід є безмежно глибокою та неповторною сутністю, яка відображає в собі цілісність всесвіту та множину зв'язків, які поєднують його із усіма іншими елементами Універсуму.

Бог є абсолютно надлишковим. Він у всіх своїх вимірах та вираженнях перевершує світ. Радше навіть це світ є надлишком Божественної творчої сили, адже тварне буття є через Буття Вічне, тобто має своїм джерелом дещо принципово відмінне від себе та безмежно більш досконале.

Принцип потенційності–актуальності та досконалості форм розглядає **матерію** як найменш досконалий та найменш актуальний (при цьому врахуймо, що як у сенсі абсолютної потенційності в якості невизначеного матеріалу, так і у вигляді вторинної потенційності, де вже існуючий індивід може потенційно бути трансформований у дещо інше) рівень, адже він не має самостійного буття, а є залежним від всіх інших онтологічних рівнів: від екзистенції в сенсі фактичних різновидів, від духу як від непорушного закону природи та від Бога як від Творця та Держателя всього сущого.

Індивідуальна досконалість матеріального індивіда виражається у досягненні конкретної форми, заданої для нього екзистенційною формою, а також видовими та родовими особливостями. У прагненні до цієї форми й виражається її актуалізація.

Універсальна ж досконалість кожного матеріального індивіда має розглядатись окремо, використовуючи зазначений вище список. Можна лише умовно узагальнити: матерія обмежена у всіх аспектах сутнісно-онтологічного порядку, а до морального зовсім не дотична, адже

мораль відкривається лише свідомості, присутній винятково в людської особистості (яка на матеріальному рівні може бути розглянута тільки як набір тілесних умов та здатностей).

Екзистенція є більш досконалою та актуальною, ніж матерія, адже вона містить в собі творче начало, яке продукує (в сенсі відтворення та модифікації) та генерує (в сенсі створення нового, оригінального) природнє розмаїття.

Індивідуальна екзистенційна досконалість – досягнення якнайбільш досконалої об'єктивації, тобто такого образу, який, втілившись у матерії, буде найбільш досконалим представником свого виду. Образно говорячи, відбувається це подібно до ручного карбування: кожного разу удар монетного штемпеля по заготовці створює монети різної якості. Тільки монета з ідеально рівним малюнком без будь-якого дефекту може вважатись досконалою.

Універсальна ж досконалість екзистенційного рівня проявляється у людській особистості, у Я, адже саме на цьому рівні вона вперше з'являється. Хоч і в обмеженому вигляді, Я причетне вже до всіх Божественних досконалостей.

Дух перевершує у досконалості та актуальності попередні рівні, потенційність у ньому мінімальна та, найчастіше, вторинна. Як вже зазначалось, природа духу ідеальна і все, що колись було й те, що є нині, вміщується в ньому як досвід світу. Деякі його елементи (Універсалії) становлять абсолютну актуальність, тобто є вічними (хоча й існують від початку світу, на відміну від Бога, який вічний Абслоютно) та незмінними, що робить дух найбільш досконалою тварною частиною онтологічної ієрархії.

Індивідуальна досконалість духу проявляється у максимально повній та універсальній спробі метафізичного осягнення дійсності, у його прагненні до тотального розуміння сущого.

Універсальна досконалість тут виражається у всіх аспектах, зазначених раніше, проте варто уточнити, що сутнісно-онтологічні притаманні духу як субсистенції, а моральні – як процес осмислення дійсності особистістю, яка перебуває на духовному аксіоматичному рівні.

Бог є тим еталоном досконалості та актуальності, завдяки якому уможливлюється ієрархічне розуміння буття. Він є Абсолютом, а його індивідуальна та універсальна досконалість – єдине ціле.

Наступним кроком стане розгляд ***аксіоматичної ієрархії***.

Принцип іманентності – трансцендентності розгортається на **прагматичному рівні** у найбільш базовому та обмеженому вигляді. Тут особистість абсолютно іманентна в сенсі обмеження найпростішими потребами: бажанням вижити та примножити матеріальні блага. Ми використовуємо загальні формулювання, адже наше завдання тут показати найістотніші та найзагальніші моменти функціонування принципу, проте варто розуміти, що бажання вижити – не лише збереження фізичного існування окремої особистості, а й бажання утвердитись як соціальне Я, примножити рід, бути щасливим (за допомогою прийнятних для цього рівня методів) і т. п.

Екзистенційний рівень – перша сходинка трансценденції, адже особистість тут переступає обмеженість потреб безпосередніх та зрозумілих, переходячи у світ невизначений та багатомірний, проте набагато ширший та більш неоднозначний. Тут Я вперше відчуває цікавість до всього, шо на попередньому рівні здавалось непотрібним та зайвим, радість від духовної діяльності захоплює її на тому ж рівні, що й "плотські утіхи", а світ здається ризомою, де центр та периферія невизначені. Діяльність особистості здійснюється спонтанно, після відходу від "традиційних" прагматичних аксіом відбувається перше повне сутнісне переосмислення себе та дійсності, передбачити наслідки якого неможливо принципово. Ви-живання змінюється пере-живанням.

Духовний рівень – друга сходинка трансценденції, де Я вперше стикається з поняттям необхідності та

універсальності. Приходить розуміння, що світ має внутрішню ієрархічну структуру, існує та функціонує за певними законами й принципами (хай навіть і не до кінця зрозумілими та пізнаваними), що буття промовляє певною мовою і може бути почутим лише завдяки спеціальній (неспонтанній, підготовленій) взаємодії. Вперше відбувається діалог з ідеальним світом і наступає усвідомлення себе не просто як окремого Я, а як мислячої частини буття, яка, пізнаючи себе та світ, спрямовує рух сущого як певної тотальності.

Божественний рівень – останній крок трансценденції особистості, сутність якого важко описати в поняттях. Тут сприйняття є безпосереднім, світ відкривається вже не у дискурсивному розмислі, а у моментальному осягненні. Ступінь трансценденції, якого досягає особистість на цьому рівні є абсолютним. Я ніби виключається зі світу, виходить за його межі і саме це дає йому можливість поглянути на суще божественним поглядом.

Міркувати про божественний рівень дозволяють лише свідчення, залишені небагатьма, кому Бог відкрив Істину.

Принцип надлишковості у своїй найпершій ітерації розкривається як **прагматичний рівень.** Він є найбільш компактним, а все, що виходить за межу необхідного вважається зайвим. Саме тут найбільш рельєфно виражається діяльний аспект прагматичної аксіоматики, адже Я на цьому рівні формулює та здійснює свої бажання як нечутливе до будь-яких проявів не-базових потреб та сутностей.

Екзистенційний рівень репрезентує першу надлишковість, яка проявляється в інтересі до інших сфер культури та буття. Хоч виживання та примноження комфорту залишається чимось непересічним, проте перестає бути центральним. Я зводить прагматичний інтерес на один рівень з усіма іншими. Відбувається тотальне діяльнісне переосмислення порядку буття та особистості.

Духовний рівень виявляє надлишок у вигляді осмисленого впорядкування сущого, проте якісно відмінного від попередніх рівнів. Кожен рівень має свій механізм впорядкування дійсності, проте воно ніколи не є осмисленим (на відміну від духовного). Осмисленість ж проявляється у свідомому пошуку підґрунтя для певного способу розуміння та діяльності, що одночасно і виступає на цьому рівні в ролі аксіоми. Варто додати, що духовний рівень не продукує єдино можливе бачення, адже він, як ми зазначали раніше, є вічним пошуком. Систематизація та універсалізація розуміння буття та особистості тут відбувається різними шляхами і зіткнення ідей, породжених культурною діяльністю особистості породжують нові кластери знання, теорії, системи тощо.

Божественний рівень є абсолютно надлишковим. Його перевершення світу безмежне та неосяжне. Діяльність тут набуває форми чудес, які в томістській традиції не заперечують Божественної мудрості, проте перевищують порядок створеної природи [20: ST I, q. 105, aa. 6–8]. Жан Данієлю у праці "Бог і шляхи пізнання" описує духовне сприйняття цього виміру так: "Духовна людина наділяється новими силами й чуттями, що привчають її до цього божественного мороку" [7: 186].

Принцип потенційності – актуальності та досконалості форм. **Прагматичний рівень** можна охарактеризувати як найменш актуальний, адже він знаходиться якнайдалі від Абсолюту та вміщує лише мізерну частину його безмежної досконалості. Як й *і* у випадку з онтологічною ієрархією, кожен рівень аксіоматичної має два виміри досконалості: індивідуальну (властиву виключно для феноменів у межах кожного окремого аксіоматичного рівня) та універсальну (таку, яка вимірюється в загальноієрархічному контексті).

Індивідуальною досконалістю Я в межах прагматичної аксіоматики є досягнення повного задоволення всіх потреб, притаманних цьому рівню. Досягши такого стану особистість, в той самий час, створює для себе найбільш

небезпечні для подальшого зростання умови, адже повна вдоволеність спричиняє стагнацію та поступовий її занепад. Виключно невдоволеність та тривога здатні зрушити Я, проте це ми детальніше розглянемо в третьому параграфі.

Згідно з томістською традицією, особистість як образ і подоба Бога бере участь у Божественних досконалостях аналогічно, а не володіє ними в тому самому сенсі, що й Бог [20: ST I, q. 93, aa. 4–9]. Міра цієї участі забезпечує розуміння градації універсальної досконалості особистості. Керуючись прагматичною аксіоматикою, Я не має можливості вдосконалитися більше, ніж дозволяє побут, зумовлений таким набором цінностей; отже, така особистість є найменш досконалою в універсальному плані.

Екзистенційний рівень актуалізується у вигляді пошуку життєвого розмаїття та нових вражень. Тут невдоволеність індивіда зростає та штовхає його на все нові пошуки.

Індивідуальна досконалість полягає на цьому рівні в тому, щоб охопити максимально доступний спектр активностей, ознайомитись із усіма можливими напрямками та видами діяльності Я.

Також особистість просувається на шляху універсальної досконалості, адже тут обмеження прагматичної аксіоматики руйнуються, все здається однаково важливим, що культивує здатність до примноження у собі наповненості божественними досконалостями.

Духовний рівень відкриває для Я простір максимальної актуальності, яка, проте, існує ще у просторі тварної дійсності. Тут Я актуалізує можливість свідомого впливу на буття через культуру, адже саме ця сфера є царством науки, філософії, релігії та мистецтва. Дискурсивність надає діям та думкам особистості найбільшої продуктивності.

Індивідуальна досконалість тут виражається у найбільш обширній спробі осягнення буття як цілого, у створенні, або фундаментальній інтерпретації Я метафізичного бачення реальності. Власне, ця робота і є спробою автора створити таке бачення.

Універсальна ж досконалість наближується тут до свого максимуму, адже цілісний погляд на світ та спроба особистості його осягнути дають найбільш відчутний поштовх до розквіту у неї божественних досконалостей.

Зауважимо, не варто вважати, що сама по собі духовно-інтелектуальна діяльність здатна зробити людину досконалою, зовсім ні. Часто буває так, що той, хто звик до інтелектуальної праці починає зневажати інші різновиди діяльності (які так само можна назвати наслідками духовного осяяння) та применшувати їхнє значення. Така особистість не може вважати себе істинно духовною. Тут важливо розуміти, що ієрархія є цілим, і той, хто проходить її, вбирає в себе всю аксіоматичну повноту. І хоча ніхто, окрім Я, не може ідентифікувати своє місце на аксіоматичній координатній площині, навіть для нього це завдання триває все життя та завжди сповнене сумнівів.

Божественний рівень – рівень максимальної досконалості та актуальності, доступний особистості. Тут її індивідуальна досконалість є повнотою богопізнання, а це, по суті, є прагнення до повноти божественної досконалості. Індивідуальне й універсальне виступають як неподільне ціле.

Розглянемо механізм переходу особистості з одного (з попереднього) рівня аксіоматичної ієрархії до іншого (наступного, вищого).

Передусім варто зазначити: перехід індивіда зі збереженням власної самості відбувається винятково в межах аксіоматичної ієрархії. Особистість – єдина частина Буття, достатньо гнучка та стійка до змін, аби здійснити такий рух і не бути знищеною на сутнісному рівні. В онтологічній ієрархії рівні не перетворюються один на одного, проте їх не слід уважати абсолютно герметичними: вищі рівні спираються на нижчі, залишаючись категоріально незвідними до них. Таку залежність без редукції докладно аналізують

дослідження архітектури рівнів реальності [13: 81–108]. Матерія не стає екзистенцією, екзистенція – духом, а дух – Богом; водночас вони функціонують у межах складної взаємодії встановленого під час Творіння порядку.

Друге зауваження: далеко не кожна особистість здатна пройти шлях від прагматичного до божественного рівня. Можливість ця забезпечена багатьма факторами (талант, праця, зовнішні обставини життя тощо), кожен з яких доповнює всі інші та впливає на них. Чим вищий рівень аксіоматики, тим менша кількість Я зможе його досягнути.

Отже, умовно *схему переходу Я в аксіоматичній ієрархії* можна зобразити так:

1) Прагматичний аксіопростір (абсолютна потенційність) → а) гранична (екзистенційна) ситуація → 2) екзистенційний аксіопростор → б) прозріння (духовне осяяння) → 3) духовний аксіопростор → в) стрибок віри "силою абсурду", переживання нескінченності → 4) божественний аксіопростір (абсолютна актуальність).

Як видно, між кожним попереднім та наступним рівнем існує свій унікальний "місток", який вміщує в себе унікальний досвід особистості. Підемо за порядком:

1) Гранична (екзистенційна) ситуація з'єднує прагматичний та екзистенційний аксіопростір. Карл Ясперс наголошує: "Граничні ситуації – мов стіна, об яку ми вдаряємося й зазнаємо краху; змінити їх не можемо, лише прояснити" [10: 203]. У межах запропонованої моделі це подія або ряд подій, що глибоко потрясають внутрішній і зовнішній світ особистості, викликають фундаментальний сумнів у підґрунті її існування та змушують переоцінити те, що Я вважало "своїм" і заради чого жило.

Таку ситуацію не можна довільно створити або гарантувати. Певні обставини можуть загострити її усвідомлення, однак сам екзистенційний ефект залишається спонтанним, комплексним і непередбачуваним [10]. Це стосується й наступних переходів: жоден із них не є автоматичним.

При цьому зауважимо, що особистість може бути повністю знищена за найгіршого сценарію, саме на цьому переході найчастіше відбувається самогубство, або інша форма аутодеструкції.

2) Прозріння (духовне осяяння) – це перехід між екзистенційним та духовним аксіопростором.

Кожен крок в цих переходах можна описати як віднаходження особистістю фундаментальної недостатності того, що нині складає Я, а отже рух далі стає не просто бажаним, а необхідним для продовження існування.

Конкретно прозріння відбувається не в такій катастрофічній манері, як екзистенційна ситуація, адже індивід на цьому етапі вже пройшов попередній перехід та знає, що для продовження шляху необхідно подолати себе зусиллям волі.

Осяяння зазвичай є результатом інтелектуального пошуку та спроби впорядкувати себе і світ за певними категоріями. Його можна концептуалізувати через поняття інсайту як акту розуміння, що схоплює інтелігібельний зв'язок у матеріалі досвіду [14]. В аксіономії цьому акту надається ширше метафізичне значення: екзистенційне Я відкриває невипадковість і внутрішню впорядкованість світу. Таке тлумачення слід розглядати як тезу пропонованої моделі, а не як уже доведений універсальний психологічний механізм.

3) Стрибок віри "силою абсурду" поєднує духовний та божественний аксіопростір. У С. К'єркегора цей рух описано так: "Він визнає неможливість – і тієї ж миті вірить силою абсурду" [12: 50]. У межах аксіономії це більшою мірою дія Бога, ніж людини, адже перехід відбувається тоді, коли Я чує Його заклик. Як ілюстрацію традиція наводить досвід Томи Аквінського, який наприкінці життя припинив завершив працю над "Сумою теології": "Усе написане мною здається мені соломою порівняно з тим, що я бачив і що мені було відкрито" [18: 255]. Оскільки це свідчення походить із матеріалів канонізації, а значення слова palea

допускає різні інтерпретації, епізод слід сприймати як ілюстрацію, а не як прямий доказ переходу між рівнями.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Розгляд методологічного механізму аксіономії дозволив охарактеризувати принципи її внутрішнього функціонування: іманентності – трансцендентності, надлишковості, потенційності–актуальності та досконалості форм. Зазначені принципи є основою розбудови двох взаємопов'язаних ієрархій аксіономії – онтологічної та аксіоматичної й одночасно описують сутнісний, їх діяльнісний і телеологічний виміри, забезпечуючи їхню кореляцію без редукції рівнів один до одного. Визначено логіку організації рівнів матерії, екзистенції, духу і Бога, прагматичного, екзистенційного, духовного й божественного аксіопросторів, а також розуміння механізмів динаміки особистості між ними. Практичне значення результатів полягає у можливості застосування системи трьох принципів для інтерпретації культурних, світоглядних і релігійних процесів та опису динаміки особистісного самоздійснення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попаденко А. Актуальність підходу аксіономії: евристичні виміри. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філософія".* 2024. № 27. С. 61–68. DOI: https://doi.org/10.25264/2312-7112-2024-27-61-68.

2. Попаденко А. Ідея двох ієрархій як методологічна та смислова основа аксіономії. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філософія".* 2026. № 30. С. 70–77. DOI: https://doi.org/10.25264/2312-7112-2026-30-70-77.

3. Святе Письмо Старого та Нового Завіту; пер. І. Хоменка. Львів: Місіонер, 2018.

4. Aristotle. De Anima; translated with introduction and commentary by Christopher Shields. Oxford: Clarendon Press, 2016.

5. Aristotle. The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation; ed. by Jonathan Barnes. Vols. 1–2. Princeton: Princeton University Press, 1984.

6. Augustine. Confessions; trans. by Henry Chadwick. Oxford: Oxford University Press, 2008.

7. Daniélou J. God and the Ways of Knowing; trans. by W. Roberts. New York: Meridian Books, 1957.

8. Hanahan D. Hallmarks of Cancer: New Dimensions. *Cancer Discovery*. 2022. Vol. 12, № 1. P. 31–46. DOI: https://doi.org/10.1158/2159-8290.CD-21-1059.

9. Hegel G. W. F. Philosophy of Mind; trans. by W. Wallace, A. V. Miller ; rev. by M. J. Inwood. Oxford: Clarendon Press, 2007.

10. Jaspers K. Philosophy. Vol. 2; trans. by E. B. Ashton. Chicago: University of Chicago Press, 1970.

11. Jonas H. The Phenomenon of Life: Toward a Philosophical Biology. Evanston: Northwestern University Press, 2001.

12. Kierkegaard S. Fear and Trembling; Repetition; ed. and trans. by H. V. Hong, E. H. Hong. Princeton: Princeton University Press, 1983.

13. Kleineberg M. From Linearity to Co-Evolution: On the Architecture of Nicolai Hartmann's Levels of Reality. *New Research on the Philosophy of Nicolai Hartmann*; ed. by K. Peterson, R. Poli. Berlin; Boston: De Gruyter, 2016. P. 81–108. DOI: https://doi.org/10.1515/9783110434378-006.

14. Lonergan B. J. F. Insight: A Study of Human Understanding; ed. by F. E. Crowe, R. M. Doran. Collected Works of Bernard Lonergan. Vol. 3. Toronto: University of Toronto Press, 1992.

15. Mannucci P. M., Tuddenham E. G. D. The Hemophilias – From Royal Genes to Gene Therapy. *The New England Journal of Medicine*. 2001. Vol. 344. № 23. P. 1773–1779. DOI: https://doi.org/10.1056/NEJM200106073442307.

16. Otto R. The Idea of the Holy; trans. by J. W. Harvey. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 1958.

17. Poli R. The Basic Problem of the Theory of Levels of Reality. *Axiomathes*. 2001. Vol. 12. P. 261–283. DOI: https://doi.org/10.1023/A:1015845217681.

18. Robiglio A. A. "Alles ist Stroh": Zur möglichen ironischen Bedeutung eines Ausspruchs, der Thomas von Aquin zugeschrieben wird. *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*. 2023. Bd. 70. № 1. S. 247–262. URL: https://lirias.kuleuven.be/retrieve/d84b08ad-a8f9-43a7-8998-6f2c560229c9 (дата звернення: 19.08.2026).

19. Scheler M. Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values: A New Attempt toward the Foundation of an Ethical Personalism / trans. by M. S. Frings, R. L. Funk. Evanston: Northwestern University Press, 1973.

20. Thomas Aquinas. Summa Theologiae. Textus Leoninus. Corpus Thomisticum. URL: https://www.corpusthomisticum.org/sth0000.html (дата звернення: 19.08.2026).

21. Witt C. Ways of Being: Potentiality and Actuality in Aristotle's Metaphysics. Ithaca: Cornell University Press, 2003.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Popadenko, A. (2024). Aktualnist pidkhodu aksionomii: evrystychni vymiry. [The relevance of the axionomy approach: heuristic dimensions]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filosofiia"*. № 27. P. 61–68. DOI: https://doi.org/10.25264/2312-7112-2024-27-61-68 (in Ukrainian).

2. Popadenko, A. (2026). Ideia dvokh iierarkhii yak metodolohichna ta smyslova osnova aksionomii. [The idea of two hierarchies as the methodological and semantic basis of axionomy]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filosofiia"*. № 30. P. 70–77. DOI: https://doi.org/10.25264/2312-7112-2026-30-70-77 (in Ukrainian).

3. Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu. [The Holy Scriptures of the Old and New Testaments]. (2018). Per. I. Khomenka. Lviv: Misioner (in Ukrainian).

4. Aristotle. (2016). De Anima. Translated with introduction and commentary by Christopher Shields. Oxford: Clarendon Press (in English).

5. Aristotle. (1984). The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation. Ed. by Jonathan Barnes. Vols. 1–2. Princeton: Princeton University Press (in English).

6. Augustine. (2008). Confessions. Trans. by Henry Chadwick. Oxford: Oxford University Press (in English).

7. Daniélou, J. (1957). God and the Ways of Knowing. Trans. by W. Roberts. New York: Meridian Books (in English).

8. Hanahan, D. (2022). Hallmarks of Cancer: New Dimensions. *Cancer Discovery*. Vol. 12. № 1. P. 31–46. DOI: https://doi.org/10.1158/2159-8290.CD-21-1059 (in English).

9. Hegel, G. W. F. (2007). Philosophy of Mind. Trans. by W. Wallace, A. V. Miller; rev. by M. J. Inwood. Oxford: Clarendon Press (in English).

10. Jaspers, K. (1970). Philosophy. Vol. 2. Trans. by E. B. Ashton. Chicago: University of Chicago Press (in English).

11. Jonas, H. (2001). The Phenomenon of Life: Toward a Philosophical Biology. Evanston: Northwestern University Press (in English)

12. Kierkegaard, S. (1983). Fear and Trembling; Repetition. Ed. and trans. by H. V. Hong, E. H. Hong. Princeton: Princeton University Press (in English)

13. Kleineberg, M. (2016). From Linearity to Co-Evolution: On the Architecture of Nicolai Hartmann's Levels of Reality. *New Research on the Philosophy of Nicolai Hartmann*. Ed. by K. Peterson, R. Poli. Berlin; Boston: De Gruyter. P. 81–108. DOI: https://doi.org/10.1515/9783110434378-006 (in English).

14. Lonergan, B. J. F. (1992). Insight: A Study of Human Understanding. Ed. by F. E. Crowe, R. M. Doran. *Collected Works of Bernard Lonergan*. Vol. 3. Toronto: University of Toronto Press (in English).

15. Mannucci, P. M., Tuddenham, E. G. D. (2001). The Hemophilias – From Royal Genes to Gene Therapy. *The New England Journal of Medicine*. Vol. 344. № 23. P. 1773–1779. DOI: https://doi.org/10.1056/NEJM200106073442307 (in English).

16. Otto, R. (1958). The Idea of the Holy. Trans. by J. W. Harvey. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press (in English).

17. Poli, R. (2001). The Basic Problem of the Theory of Levels of Reality. *Axiomathes*. Vol. 12. P. 261–283. DOI: https://doi.org/10.1023/A:1015845217681 (in English).

18. Robiglio, A. A. (2023). "Alles ist Stroh": Zur möglichen ironischen Bedeutung eines Ausspruchs, der Thomas von Aquin zugeschrieben wird. *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*. Bd. 70. № 1. S. 247–262. URL: https://lirias.kuleuven.be/retrieve/d84b08ad-a8f9-43a7-8998-6f2c560229c9 [last accessed: 19.08.2026] (in German).

19. Scheler, M. (1973). Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values: A New Attempt toward the Foundation of an Ethical Personalism. Trans. by M. S. Frings, R. L. Funk. Evanston: Northwestern University Press (in English).

20. Thomas Aquinas. Summa Theologiae. Textus Leoninus. *Corpus Thomisticum*. URL: https://www.corpusthomisticum.org/sth0000.html [last accessed: 19.08.2026] (in Latin).

21. Witt, C. (2003). Ways of Being: Potentiality and Actuality in Aristotle's Metaphysics. Ithaca: Cornell University Press (in English).

Receive: August 26, 2026
Accepted: September 14, 2026